

Een schrijfstertje van Vermeer. Jacob Oortman en de Dissius-veiling van 1696

De bezoekers van de kijkdagen van de veiling die op 16 mei 1696 in Amsterdam zou worden gehouden, moeten een bijzondere ervaring hebben ondergaan. Daar hingen 21 schilderijen van Jan Vermeer van Delft, een schilder wiens naam bij sommige kenners waarschijnlijk wel bekend was maar van wie tot op dat ogenblik nauwelijks of geen werk in het openbaar te zien was geweest. Nu kon voor het eerst een grotere groep liefhebbers en potentiële kopers in één oogopslag kennis nemen van een substantieel deel van zijn oeuvre, waaronder de *Goudweegster*, het *Melkmeisje* en het *Gezicht op Delft*.¹ Ook vanuit hedendaags perspectief is de veiling nog steeds opmerkelijk: tot aan en sinds de Vermeer-tentoonstelling in het Den Haag en Washington in 1995-1996, zijn nooit meer zoveel werken van Vermeer tezamen te zien geweest.²

Ondanks het bijzondere karakter van de veiling zou het nog bijna tweeëneenhalve eeuw duren voordat duidelijk werd wie de eigenaar was van de verzameling die op 16 mei 1696 werd geveild. In 1942 legde Elisabeth Neurdenburg in dit tijdschrift een overtuigend verband tussen de veiling en een – eerder door Bredius eveneens in *Oud Holland* gepubliceerde – inventaris van een Delftse boedel waarin bijna evenveel werken van Vermeer werden vermeld. In de nagelaten boedel van Magdalena van Ruijven trof notaris De Bries in april 1683 twintig niet nader omschreven schilderijen van Vermeer aan. Waar Bredius nog uitriep: ‘Welk een schat! En waar is dat alles gebleven?’, begreep Neurdenburg dat dit dezelfde schilderijen waren als die in 1696 zouden worden geveild.³ Magdalena van Ruijvens echtgenoot, de Delftse boekdrukker Jacobus Dissius, werd op 14 oktober 1695 ter aarde besteld en Neurdenburg veronderstelde dat het zijn verzameling was geweest die in mei 1696 werd geveild. Sindsdien is deze veronderstelling algemeen aanvaard en zijn ook diverse vermoedens geuit ten aanzien van de belangrijke rol die Dissius zou hebben gespeeld als opdrachtgever of verzamelaar van Vermeers werk.⁴

Onze visie op de rol en de betekenis van Dissius werd in 1989 ingrijpend aangevuld en gecorrigeerd door John Michael Montias. Hij veronderstelde dat niet Dissius in dit verband de centrale figuur was geweest, maar diens schoonvader, Pieter Claesz van Ruijven. Onder andere door een verband te leggen tussen het grote aantal schilderijen van Vermeer in de nalatenschap van Magdalena van Ruijven en een lening van tweehonderd gulden die haar vader in 1657 aan Vermeer had verstrekt, construeerde Montias op overtuigende wijze het beeld van Van Ruijven als vaste opdrachtgever of afnemer van het merendeel van Vermeers werken gedurende een lange reeks van jaren.⁵ Vanaf of kort na hun ontstaan moeten de op de veiling aangeboden werken van Vermeer dus in één hand en in de beslotenheid van een privéhuis in Delft bijeen zijn geweest, totdat ze in mei 1696 aan een ruimer publiek werden geopenbaard.

Het belang van de Dissius-veiling wordt voor een deel bepaald door het gegeven dat in de negentiende eeuw het beeld is ontstaan (of geconstrueerd) dat het werk

van Johannes Vermeer lange tijd onbekend en misschien zelfs wel onbemind zou zijn gebleven. Auteurs als Havard en Thoré-Bürger hebben gesuggereerd dat Vermeer in de achttiende eeuw nauwelijks gewaardeerd werd, op deze manier mede hun eigen rol in de kritische herwaardering van de meester vergrotend. Dit beeld is intussen weer sterk genuanceerd. Dankzij recente studies van Blankert, Broos en anderen hebben we nu een veel subtielere indruk van de reputatie van Vermeer tijdens en na zijn leven.⁶ Toch vormt de achttiende eeuw in dit opzicht nog steeds een grotendeels onbekend gebied. Omdat Hoet wel de prijzen maar niet de namen van de kopers op de Dissiusveiling heeft opgenomen in zijn catalogus, weten we bijvoorbeeld heel weinig van het lot van de meeste schilderijen van Vermeer direct daarna. Elk aanvullend gegeven met betrekking tot die veiling en de kopers van het werk van Vermeer kan dus helpen het beeld te verrijken of te verbeteren.

De 21 schilderijen van Vermeer vormden een bijzondere attractie op de Dissiusveiling: ze werden uitvoerig aangeprezen in een aankondiging in de *Amsterdamsche Courant*⁷ en de verkoping werd geopend met een eerste pars van twaalf van zijn werken. De veilingcatalogus vermeldt echter nog meer dan negentig andere schilderijen, waarvan sommige hogere prijzen haalden dan de werken van Vermeer. Het is niet duidelijk of alle schilderijen in de catalogus afkomstig waren van Dissius. In diverse door Bredius en Montias opgedoken archiefstukken met betrekking tot het bezit van wijlen Margareta van Ruijven en haar echtgenoot worden niet meer dan 41 schilderijen genoemd, waarvan 20 of 21 door Vermeer en voor het overige vrijwel alle zonder naam van de schilder en onder algemene betitelingen als 'een landschap', 'een kerkje' of 'een tronie'.⁸ Montias gaat er daarom vanuit dat slechts de eerste tientallen nummers op de veiling daadwerkelijk van Dissius afkomstig waren, maar zeker is dit niet. Afgezien van de schilderijen van Vermeer kunnen slechts drie kerkgezichten van Emanuel de Witte, die in 1685 bij de afhandeling van de scheiding van de nalatenschap van Margareta van Ruijven worden vermeld, met enige zekerheid worden aangewezen in de catalogus van de Dissiusveiling (nrs. 13-15). Vreemd genoeg geldt dat niet voor drie in 1685 eveneens expliciet genoemde landschappen van Simon de Vlieger: deze komen niet voor in de catalogus van de veiling in 1696. Het enige andere in 1683 bij naam genoemde schilderij, 'Een zee, door Percellus' zal misschien toch overeenkomen met een hoger nummer in de Dissius-verkoop, namelijk nr. 101 'Een zee van Percellis', dat toen voor f. 22-10 werd verkocht.

Slechts bij vijf catalogusnummers beschikken we over gegevens uit de eerste decennia na de Dissius-verkoop.⁹ De nummers 1 en 2 van de veiling, de *Goudweegster* en het *Melkmeisje*, werden al op 20 april 1701 weer in Amsterdam aangeboden op een executieveiling van de doopsgezinde koopman Isaac Rooleeuw.¹⁰ Gelet op het korte tijdsverloop is het aannemelijk dat Rooleeuw deze beide werken op de Dissiusveiling heeft gekocht, voor respectievelijk f. 155 en f. 175. Die veronderstelling wordt versterkt door het feit dat Rooleeuw ook in het bezit was van 'Een Italiaens geselschap met beelden, van Gerards' dat identiek moet zijn met 'Een geselschap van Gerards, heel uytvoerig' dat zowel in 1696 (nr. 19) als in 1701 (nr. 17) voor 96 gulden werd verkocht. 'Een barbiers winkeltje' en 'Een hoerhuysje' van Jan Steen, die in 1696 samen voor 52 gulden van eigenaar wisselden (nrs. 64-65), komen waarschijnlijk overeen met 'Een barbiertje verbindend een boer' en 'Een bestruyft meisje (zeer aardig)', beide van Steen, die bij de veiling-Rooleeuw in 1701 inmiddels tot een veelvoud in waarde waren opgelopen (nrs. 24 en 23, resp. f. 140 en f. 187).¹¹ Ook is nog denkbaar dat 'Een tronie van Rembrandt' op de Dissiusveiling (nr. 45, f. 7-5) door Rooleeuw is gekocht (diens veiling nr. 36, 'Een trony, na Rembrandt', f. 1-5). De prijzen van al deze werken vielen overigens in het niet bij sommige andere schilderijen in Rooleeuws bezit. Met name enige werken van Gerard Dou gingen voor hoge prijzen, één zelfs voor meer dan vierduizend gulden. Vermeers *Goudweegster* werd op de executieveiling-Rooleeuw

¹
Johannes Vermeer, *Vrouw en dienstbode met brief*, doek, 92 x 78,7 cm. New York, Frick Collection.

waarschijnlijk gekocht door Paulo van Uchelen, in wiens nalatenschap het in 1703 werd aangetroffen. Het werd toen toebedeeld aan zijn gelijknamige zoon. Daarna verliezen we dit schilderij tot 1767 uit het oog. Het *Melkmeisje*, in 1701 eveneens in Rooleeuws bezit, verschijnt weer op de veiling van Jacob van Hoek in 1719 en daarna op die van Pieter Leendert de Neufville in 1765.

Van slechts één ander schilderij van Vermeer op de Dissius-veiling konden we tot nu toe redelijkerwijs vermoeden wie de koper is geweest: 'Een vrolyk geselschap in een kamer, kragtig en goet' (nr. 9), dat in 1696 voor f. 73 werd verkocht, wordt in

1710 genoemd in de inventaris van het schilderijenbezit van hertog Anton Ulrich van Braunschweig. Het is sindsdien onafgebroken in het bezit gebleven van diens familie en is nu in het naar de hertog genoemde museum te bezichtigen.¹²

Twee andere schilderijen van Vermeer op de Dissius-veiling, de *Muziekles* (nr. 6, f. 80) en een *Slapend dienstmeisje* (nr. 8, f. 62) verschijnen in de eerste helft van de achttiende eeuw op anonieme veilingen in Amsterdam. Het eerste op 11 juli 1714, als het voor f. 55 van de hand gaat, het tweede op 19 december 1737, waar het voor een luttele f. 8-5 verkocht wordt aan de kunstschilder en -handelaar Carpi. Op de eerstgenoemde veiling treffen we nog 'een Italiaanse zeehaven' van Adam Pijnacker aan (nr. 17, f. 80), mogelijk eveneens van Dissius afkomstig (nr. 20, f. 42).

Aan deze schamele oogst betreffende onze kennis van de vroege kopers van Vermeer kan nu één naam worden toegevoegd. Het betreft nummer 7 op de Dissius-veiling, 'Een juffrouw die door een meyd een brief gebragt word', een schilderij dat destijds voor f. 70 verkocht werd en dat nu als *Vrouw en dienstbode met brief* (*Mistress and servant*) te bewonderen valt in de Frick Collection in New York (afb. 1). Bekend was al dat dit werk onder de hamer kwam op een anonieme veiling op 15 en 16 oktober 1738 in logement De Keizerskroon in de Amsterdamse Kalverstraat. Op de tweede dag werd het als 'Een schrijvent juffertje in haar binnekamer die een brief ontfangt, door de delftse van der Meer' voor f. 160 verkocht aan ene Oortman.¹³ Tot nu toe is niet opgemerkt dat hetzelfde schilderij voorkomt op de verkoping van 'een keurlijk cabinet konstige schilderijen' van Hendrik Oortman, samen met zijn verzamelingen porselein en naturalia op 9 januari 1749 in Amsterdam. Daar heet het schilderij 'Een dienstmeyt die een brief aan een dame brengt, van de Delftse van der Meer' (nr. 6).¹⁴ Vergelijking van de catalogi van beide verkopen leert dat een tiental van de 34 schilderijen van Hendrik Oortman die in 1749 verkocht werden, afkomstig is van de veiling van 15 en 16 oktober 1738. Het schilderij van Vermeer is er daar één van.

Uit de inventaris van het sterfhuis van Hendriks vader Jacob Oortman, die hier eveneens voor het eerst wordt gepubliceerd,¹⁵ kunnen we vervolgens afleiden dat de 82 kunstwerken die in oktober 1738 werden verkocht, inclusief het schilderij van Vermeer, afkomstig waren uit diens boedel. Hendrik Oortman heeft de Vermeer en

²
Jan Mauritsz Quinkhardt,
*De regenten van het Oude
Mannen en Vrouwen Gasthuis in
Amsterdam*, 1732, doek, 188 x 249
cm. Amsterdam, Amsterdams
Historisch Museum. Jacob
Oortman is waarschijnlijk de
middelste van de drie zittende
personen.

Reinier Vinkeles, *Gezicht op de westzijde van de Singel in Amsterdam nabij de Blauwburgwal*, ca. 1785, tekening in grijs penseel. Amsterdam, Historisch-topografische Atlas van het Stadsarchief. Helemaal links een deel van de gevel van het huis van Jacob Oortman, thans Singel 120, naast de ingang tot de doopsgezinde schuilkerk De Zon.

enige andere schilderijen dus (terug)gekocht op de verkoping van de schilderijen van zijn vader, Jacob Oortman. We treffen in de verzameling van Jacob Oortman bovendien een aantal schilderijen aan die vrijwel zeker afkomstig zijn van de Dissiusveiling in 1696. Het is daarmee zeer aannemelijk dat Jacob Oortman Vermeers *Vrouw en dienstbode met brief* en enige andere schilderijen zelf op de Dissiusveiling heeft gekocht. Reden genoeg om zijn persoon en verzameling aan een wat uitgebreidere beschouwing te onderwerpen.

Jacob Oortman (1661-1738) behoorde tot de rijkste mannen van Amsterdam; bij zijn dood liet hij een vermogen na van f. 450.000. Hij had dat vermogen verdiend met de fabricage van geweren en pistolen, een bedrijf dat hij in 1680 had overgenomen van zijn overleden vader Hendrick.¹⁶ Een van de huizen van de familie Oortman aan de Amsterdamse Herengracht 369 vertoont in de gevel nog steeds twee gekruiste pistolen.¹⁷ Jacob Oortman trouwde in 1682 met Margaretha Soeck. Hij was actief in de Lutherse Kerk als ouderling en vanaf 1733 als regent van het in dat jaar voltooide Lutherse Van Brants-Rus hofje aan de Nieuwe Keizersgracht.¹⁸ Ook trad hij op als regent van het Oude Mannen en Vrouwen Gasthuis in de stad (afb. 2). Van de kinderen van Jacob Oortman en zijn vrouw leefde in 1738 alleen nog Hendrik (1696-1748).¹⁹ Verzamelen was de leden van de familie Oortman niet vreemd. Jacobs oudere zuster Petronella (1656-1716) was de eigenaar van een beroemd poppenhuis²⁰ en zijn kleindochter Alida Jacoba Hilke, kind van zijn oudste dochter Catharina, trouwde met Anthony Grill die, net als zijn gelijknamige vader, een aanzienlijke kunstverzameling aanlegde.²¹

Jacob Oortman bewoonde bij zijn dood het huis Singel 120, naast de doopsgezinde schuilkerk de Zon, dat hij in 1698 voor f. 30.000 had gekocht van de erven van Leonard Winnincx (afb. 3).²² In dat huis bevond zich in het achterhuis een grote zaal, waarvan het plafond in 1664 – na de aankoop door de vorige eigenaar – voorzien was (en nog steeds is) van geschilderde voorstellingen van ‘hoofddeugden en passien’ door Jan van Neck.²³ Na de koop liet Oortman in die zaal vermoedelijk een schoorsteenstuk plaatsen met een allegorie op de algehele gelukzaligheid die intreedt als de wapens rusten (afb. 4).

Toen Oortman op 9 maart 1738 zijn einde voelde naderen, liet hij, ziek op een rustbank liggend, zijn testament opmaken. Hij benoemde zijn zoon Hendrik en zijn kleindochter Alida Jacoba Hilke tot universeel erfgenamen. Zijn enige nog levende zuster Alida ontving een lijfrente. Zoon Hendrik had toentertijd een schuld van ruim f. 50.000 aan hem en mocht zich daarom niet met de afhandeling van de erfenis bemoeien.²⁴ Jacob Oortman stierf op 12 maart 1738 en werd begraven in de Nieuwe Lutherse Kerk.²⁵ Ten behoeve van de scheiding van de nalatenschap werd op 21 april 1738 een inventaris opgesteld van de inboedel van Oortmans huis aan de Singel.

Anoniem, *Allegorie op de gelukzaligheid bij het intreden van de vrede*, schoorsteenstuk in de zaal in het achterhuis van Singel 120, Amsterdam, ca. 1670-1680, doek, 161 x 175 cm (foto Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag).

De boedelscheiding werd op 12 september 1738 vastgesteld.²⁶ De tussentijd werd onder andere gebruikt voor de verkoop van het buiten Muloort bij Sloterdijk. De waarde van het onroerend goed in Oortmans bezit werd geschat op een slordige f. 75.000, de handelsvoorraden en de gereedschappen voor het geweer maken op ruim f. 30.000. Daarnaast bezat hij nog ruim f. 100.000 aan waardepapieren. Het overige kapitaal werd gevormd door tientallen zakken muntgeld met een totale waarde van meer dan f. 60.000, juwelen en de debiteuren van de geweerhandel.

In de inventaris van het huis aan de Singel worden ruim tachtig schilderijen genoemd. Afgezien van enige familieportretten en een enkel ander stuk, zoals een portret van de Lutherse dominee Baers en een portret van Erasmus, zijn deze schilderijen ter veiling gebracht in oktober 1738. Blijkens een aankondiging in de *Amsterdamsche Courant* ging vanaf 15 oktober behalve 'een heerlyk kabinet schilderyen van voorname meesters' en een verzameling 'oude blauwe, gecouleurde porceleynen' ook de rest van de inboedel onder de hamer, inclusief kleren en meubelen. Van de te verkopen juwelen, penningen, goud- en zilverwerk moet een aparte catalogus hebben bestaan.²⁷ Als we met notaris Roos het huis van Oortman aan de Singel van vloering tot kelder doorlopen, 'met deszelfs vaste behangsels, vaste schilderijen, geweer kassen en kisten tot de geweer negotie behorende', komen we al die nagelaten eigendommen van Jacob Oortman stuk voor stuk tegen. De inventaris is van belang voor wie geïnteresseerd is in de geschiedenis van de wapenfabricage in Amsterdam, want ze bevat een uitputtende beschrijving en taxatie van alle onderdelen die daarvoor benodigd en aanwezig waren. Ook de beschrijving van de inhoud van Oortmans 'porcelein kamertje' en van allerlei losse meubelen is belangwekkend.

In de privé-vertrekken op de eerste verdieping worden wel schilderijen genoemd, maar de omschrijving daarvan is doorgaans te algemeen om ze met zekerheid te kun-

nen identificeren. Een eerste pars min of meer belangrijke schilderijen vinden we in een 'doorloop', waarschijnlijk in het achterhuis in de buurt van de grote zaal. Daar hingen een zeestuk van Stork,²⁸ twee familieportretten, twee boerengezelschappen van Hendrik Valk,²⁹ een kopie naar Terborchs 'officier die een brief schrijft terwyl de trompetter staat te wagten',³⁰ en 'een kamstertje'. Dat laatste schilderij werd op de veiling van 1738 omschreven als een 'Vrouwtje die een kint kempt [sic!] in een binnenkamer, heel naturelyk' van Pieter de Hooch (nr. 15). Ditzelfde schilderij komen we tegen op de veiling van Hendrik Oortman in 1749, waar het beschreven wordt als 'Een binnekamer, daar in een vrouw die een kint kamt, van Pieter de Hooge' (nr. 19). Het is vervolgens terecht gekomen in de collectie Braamcamp en vandaar onder andere via de Van der Hoop-collectie ten slotte in het Rijksmuseum te Amsterdam beland, waar het bekend staat als *Moedertaak* (afb. 5).³¹ Het is opvallend dat bijna alle schilderijen van dit groepje in 1738 door Hendrik Oortman zijn overgenomen.

Jacob Oortman had bij de koop van het huis aan de Singel een aantal belangrijke schilderijen overgenomen die in opdracht van de vorige eigenaar van het pand, Leonard Winnincx, waren vervaardigd voor de 'binnenkamer' op de benedenverdieping. Winnincx' weduwe had voor haar dood bepaald dat deze werken niet verdeeld mochten worden over haar vier kinderen.³² Het waren grotendeels kapitale stukken, waaronder landschappen van Berchem, Esselens en Hackaert, een kleiner landschap van Roghman, en twee historiestukken van Gerbrand van den Eeckhout en Ferdinand Bol. Sommige daarvan zijn in 1738, andere in 1749 verkocht.³³

In een portaal op de begane grond hingen twee grote, niet nader aangeduide, schilderijen van Jordaens³⁴ en een vanitas. In de gang trof men een groot familieportret, een groot landschap en nog enige kleinere schilderijen. Elders in huis hingen schilderijen waarvan we kunnen vermoeden dat ze afkomstig waren van de Dissiusveiling, zoals het eerder genoemde zeestuk van Porcellis.³⁵ Eveneens is het denkbaar dat stukken van vader en zoon De Moucheron,³⁶ Toorenvliet³⁷ en Van Aelst³⁸ die bij

Dissius worden genoemd, zijn terug te vinden onder het bezit van Oortman sr of jr, maar de omschrijvingen daarvan zijn doorgaans te algemeen om tot een definitieve slotsom te kunnen komen.

Vrouw en dienstbode met brief van Vermeer bevond zich in een 'zijkamer' op de begane grond. Het schilderij werd in de inventaris simpelweg omschreven als een 'schrijfterste' [schrijfstertje].³⁹ In ditzelfde vertrek hingen nog acht andere schilderijen, om te beginnen een van (Philips?) Wouwerman, mogelijk eveneens van de Dissius-veiling afkomstig,⁴⁰ een schilderij van een ruïne met dieren, het al eerder genoemde portret van Erasmus en een vermoedelijk daarbij horend miniatuurportret, beide net als de Vermeer afkomstig van de Dissius-veiling.⁴¹ Een 'Geboorte Christij' in dit vertrek is waarschijnlijk het 'Kerstnagtje konstig, door Gerarts' dat op de veiling in 1738 voor f. 100 door Oortman jr werd gekocht.⁴² 'Een naekte vrouw aan een fonteijn' in deze kamer komt ongetwijfeld overeen met 'Een Berseba aan een fontyn met andere beelden, van Jan [sic] van Loo' op de veiling van 1738. Dit schilderij was eveneens afkomstig van Dissius en werd in 1749 opnieuw ter veiling gebracht.⁴³ Vermoedelijk is dit het schilderij van Bathseba door Van Loo dat nu in het Louvre is.⁴⁴

Ten slotte hingen hier nog twee schilderijen van Daniel Vertangen met arcadisch-mythologische voorstellingen.⁴⁵ In de zijkamer hing voorts een spiegel in een zwarte lijst met kap, er stonden zes rechte stoelen en twee leunstoelen, alle met groene trijp bekleed, twee theetafels, een kastje met een veertigtal eenvoudige blauw porseleinen borden met bruine randen en een bed.

De inventaris van het bezit van Jacob Oortman stelt ons voor het eerst in staat ons een globale voorstelling te maken van de omgeving waarin een werk van Vermeer in de vroege achttiende eeuw werd getoond. Het hing niet in de 'binnencamer' die gedecoreerd was met een aantal, grotendeels uit de periode van de inrichting van het huis in 1664-1665 daterende, monumentale landschappen en historiestukken. Evenmin behoorde het tot een groep aantrekkelijke genrestukken en landschappen in een 'doorloop' in het achterhuis bij de grote zaal. Naar het zich laat aanzien maakte het deel uit van een kleine verzameling met een aantal hoogwaardige werken, die Oortman voor een deel had verworven op de Dissius-veiling, in een kamer die geen duidelijk omschreven huiselijke functie had, maar waarschijnlijk bedoeld was voor kleinere ontvangsten in de familiekring.⁴⁶

Eén schakeltje in de herkomst van één van de zeldzame werken van Vermeer is hiermee gereconstrueerd. Vermeers *Vrouw en dienstbode* is in mei 1696 op de veiling van de nalatenschap van Jacobus Dissius, de schoonzoon van Vermeers vermoedelijke beschermer Pieter Claesz van Ruijven, naar alle waarschijnlijkheid verkocht aan Jacob Oortman, die het werk tot aan zijn dood in 1738 in zijn bezit heeft gehad en heeft getoond in zijn huis aan de Amsterdamse Singel. Na de dood van zijn zoon Hendrik is het schilderij in januari 1749 verkocht aan een onbekende koper. Daarna verliezen we *Vrouw en dienstbode met brief* meteen weer voor enige tijd uit het oog; pas in 1818 kunnen we het opnieuw met zekerheid identificeren. De herkomstketen, zelfs van dit ene schilderij, is dus nog niet compleet. Precies zo is het gesteld met de meeste andere schilderijen van Vermeer die op de Dissius-veiling zijn verkocht. Het zal dus nog enige tijd duren voor we ons een completer beeld kunnen vormen van de verzameling-Dissius c.q. Van Ruijven, de kopers op de veiling van 1696, het lot van de schilderijen daarna en van de omgeving waarin de werken van Vermeer in de achttiende eeuw werden getoond.

NOTEN

¹ G. Hoet, *Catalogus of naamlyst van schilderyen, met derzelver pryzen zedert een langen reeks van jaaren zoo in Holland als op andere plaatsen in het openbaar verkogt [etc.]*, 2 dln., 's-Gravenhage 1752, dl. 1, pp. 34-40, in het volgende afgekort als *Catalogus* 1696.

² B. Broos, A.K. Wheelock e.a., cat. tent. *Johannes Vermeer*, Den Haag (Mauritshuis) en Washington (National Gallery of Art) 1995.

³ Delft, Gemeentearchief, Oud-notarieel archief, inv.nr. 2325, fol. 30 e.v., notaris P. de Bries, deels gepubliceerd door A. Bredius, 'Iets over Johannes Vermeer', *Oud Holland* 2 (1885), pp. 217-222, het citaat op p. 222; E. Neurdenburg, 'Johannes Vermeer. Eenige opmerkingen naar aanleiding van de nieuwste studies over den Delftschen schilder', *Oud Holland* 59 (1942), pp. 65-73, aldaar p. 73; zie ook: E. Neurdenburg, 'Nog eenige opmerkingen over Johannes Vermeer van Delft', *Oud Holland* 66 (1951), pp. 33-44, aldaar pp. 37-38.

⁴ Zie bijvoorbeeld A.J.J.M. van Peer, 'Drie collecties schilderijen van Jan Vermeer', *Oud Holland* 72 (1957) pp. 92-103, met name pp. 94-95 en A. Blankert, J.M. Montias en G. Aillaud, *Vermeer*, Amsterdam 1992 (tweede druk; oorspronkelijke uitgave Parijs 1986), pp. 66-67 en 155.

⁵ J.M. Montias, *Vermeer and his milieu: a web of social history*, New Jersey 1989, pp. 134-135, 246-250.

⁶ A. Blankert, 'Vermeer en zijn publiek', in Blankert *et al.* 1992 (noot 4), pp. 154-162; B. Broos, 'Vermeer: malice and misconception', in: I. Gaskell en M. Jonker (red.), *Vermeer Studies*, New Haven en Londen 1988, pp. 18-33; Idem, 'Un celebre Peijntre, nommé Verme[e]r', in: Broos *et al.* 1995 (noot 2), pp. 47-65; C. Hertel, *Vermeer: reception and interpretation*, Cambridge 1996. Idem, 'Seven Vermeers: collection, reception, response', in: W.E. Franits (red.), *The Cambridge companion to Vermeer*, Cambridge 2001, pp. 140-160.

⁷ S.A.C. Dudok van Heel, 'Honderdvijftig advertenties van kunstverkopingen in veertig jaargangen van de Amsterdamsche Courant 1672-1711', *Jaarboek Amstelodamum* 67 (1975), pp. 149-173, aldaar p. 159.

⁸ Montias 1989 (noot 5), pp. 250-257 en documenten nrs. 417 en 420. Montias veronderstelt op p. 255 dat

een anoniem schilderij 'met huysen' in de inventarisatie uit 1683 identiek zou kunnen zijn aan nr. 32 ('Een gesicht van een huys staende in Delft') of 33 ('Een gesicht van eenige huysen') in de Dissius-veiling.

⁹ Het volgende berust, tenzij anders vermeld, op de catalogus van de werken van Vermeer, met herkomstgegevens verzorgd door Willem L. van de Watering, in: Blankert *et al.* 1992 (noot 4), pp. 170-206, met verwijzing naar eerdere literatuur.

¹⁰ De verbinding met Rooleeuw werd gelegd door Dudok van Heel 1975 (noot 7), p. 162.

¹¹ Voor deze werken van Steen, zie: C. Hofstede de Groot, *Bescheidendes und kritisches Verzeichnis der Werke der hervorragendsten holländischen Maler des XVII. Jahrhunderts*, 10 dln., Esslingen en Parijs 1907-1928, dl. 1, nr. 799a, 188b en 188c, en K. Braun, *Alle tot nu toe bekende schilderijen van Jan Steen*, Rotterdam 1980, nrs. A-621, A-95 en A-97.

¹² R. Klessmann en B.-P. Keizer, *Herzog Anton Ulrich-Museum. Die holländischen Gemälde. Kritisches Verzeichnis*, Braunschweig 1983, pp. 208-210, nr. 316.

¹³ Blankert *et al.* 1992 (noot 4), pp. 190-192, nr. 21. Ik ben het eens met de opmerkingen van Van de Watering aldaar over de herkomst van dit schilderij in relatie tot nr. 22 (*De liefdesbrief*, Amsterdam, Rijksmuseum) en nr. 27 (*Schrijvende vrouw met dienstbode* (Wicklow, Russborough House, Beit collection); zie ook: W. Liedtke, *Vermeer. The complete paintings*, Antwerpen 2008, pp. 127-129 en 196, nr. 21. Het enig bewaarde exemplaar van de veilingcatalogus, met enige prijzen en namen van kopers, bevindt zich in de Bibliothèque nationale, Parijs, Estampes, sign. Yd-502 (2)-8: *Notitie van een extra fray cabinet schilderyen, van voornamste meesters, dewelke nevens een deftige inboel verkogt zullen werden op woensdag den 15 oktober 1738 (...)*, in het volgende afgekort als *Catalogus* 1738; F. Lugt, *Répertoire des catalogues de ventes publiques intéressants l'art ou la curiosité [etc.]*, 3 dln., 's-Gravenhage 1938, dl. 1, nr. 491.

¹⁴ *Catalogus van een heerlyk cabinet extra blauwe en gecouleurde porcelynen, een keurlyk cabinet konstige schilderyen en diverse moderne meubelen, neevens een uytmunterend cabinet van raare hoorens en doublet schulpen, coraal en zeegewassen,*

insecten zoo in flessen als doosen, curieuse in wasch geboetseerde en andere beelden en rariteiten, (...) nagelaten door wylen de heer Hendrick Oortman, al het welke verkogt zal werden op Donderdag, den 9 january 1749 (Lugt 1938 (noot 13), nr. 693), in het volgende afgekort als *Catalogus* 1749. Het enige exemplaar van de veilingcatalogus, zonder prijzen of namen van kopers, bevindt zich in de bibliotheek van het Institut nationale de l'histoire d'art, Parijs, sign. VP 1749 /1. Met dank aan het Instituut voor Cultuur en Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam, dat mij in staat stelde deze en de in de vorige noot genoemde catalogus ter plaatse te bestuderen.

¹⁵ Amsterdam, Stadsarchief (SAA), Archief van de notarissen ter standplaats Amsterdam (1578-1915) (NAA), inv.nr. 8417, 9 maart 1738, acte nr. 74, notaris Ph. Roos.

¹⁶ Een door Hendrick Oortman vervaardigd vuursteen pistool is aanwezig in de collectie van het Legermuseum, Delft, inv. nr. 279/HV 431.

¹⁷ I.H. van Eeghen en H. de la Fontaine Verwey, *Vier eeuwen Herengracht [etc.]*, Amsterdam 1976, p. 292. Ook het, later voor de bouw van Felix Meritis gesloopte, pand Keizersgracht 324 van Hendrick Oortman had twee pistolen in de gevel.

¹⁸ SAA, Inventaris van het archief van het Van Brants-Rus hofje en van Christoffel van Brants, p. 2. H. Donga, *Christoffel van Brants en zijn hofje: geschiedenis van het Van Brants Rus Hofje vanaf 1733*, Hilversum 2008, pp. 58 en 76.

¹⁹ K. Zandvliet, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw: kapitaal, macht, familie en levensstijl*, Amsterdam 2006, pp. 413-414.

²⁰ I.H. van Eeghen, 'Het poppenhuis van Petronella Oortman, huisvrouw van Jacob Brandt', *Maanblad Amstelodamum* 40 (1953), pp. 113-117; H.H. Pijzel-Dommisse, *Het Hollandse pronkpoppenhuis. Interieur en huishouden in de 17^e en 18^e eeuw*, Zwolle 2000, pp. 251-253.

²¹ Vgl. Lugt 1938 (noot 13), nrs. 370 en 2525.

²² SAA, Archief van schepenen, Kwijtscheldingen, inv. nr. 78, fol. 172-173, d.d. 1 (?) oktober 1704; uit de acte blijkt dat Oortman het huis al in december 1698 van de

erven van Leonard Winnincx had gekocht.

³³ Met dank aan Robert Schillemans, Museum Amstelkring Ons' Lieve Heer op Solder, Amsterdam.

³⁴ Zie noot 15. Roos woonde destijds als huurder in een ander huis van Jacob Oortman, Herengracht 215; zie: Van Eeghen 1976 (noot 17), p. 247.

³⁵ SAA, Doop-, Trouw- en Begraafboeken (DTB), inv. nr. 1134, Begraafboeken Oude Lutherse Kerk, fol. 181, d.d. 29 augustus 1748: 'gekomen van Loendersloot en 's morgens in stilte bijgeset'.

³⁶ SAA, NAA, inv.nr. 8417, acte nr. 115, 21 april 1738 resp. inv.nr. 8418, acte nr. 265, 12 september 1738, beide voor notaris Ph. Roos. Het eerstgenoemde document is in het volgende afgekort als Inventaris 1738.

³⁷ *Amsterdamsche Courant*, dinsdag 7 oktober 1738.

³⁸ Catalogus 1738, nr. 10: 'Een stilwater met schepen, door Abraham Stork', f. 90 aan Oortman; Catalogus 1749, nr. 11: 'Een stil water, met veel scheepen en beelden, van Abraham Stork'.

³⁹ Catalogus 1738, nr. 32: '2 Stuks boere binnehuysen met beelden, van Hendrik Valk', f. 93 aan Lantens (zie noot 43); Catalogus 1749, nr. 18: 'Twee vrolijke gezelschappen van Hendrik Valk'.

⁴⁰ Inventaris 1738: 'In de doorloop: 1 d^o sijnde een trompetter en een schrijver'; Catalogus 1738, nr. 60: '1 Schryvende officier met een trompetter, in de manier van Gerrit ter Burg', f. 16 aan Oortmans; Catalogus 1749, nr. 14: 'Een officier die een brief schrijft terwyl de trompetter staat te wagten, na Gerrit ter Burg'.

⁴¹ Vergelijk C. Bille, *De tempel der kunst of het kabinet van den heer Braamcamp*, Amsterdam 1961, 2 dln., dl. 2, 21-21a; P.C. Sutton, *Pieter de Hooch: complete edition*, Oxford 1980, cat. nr. 42.

⁴² SAA, NAA, inv. nr. 5332B, acte nr. 55, 24 maart 1698, notaris C. Ijpelaar.

⁴³ Zie mijn 'Ferdinand Bols *portrait historié* in de Hermitage: identificatie en interpretatie', *Simiolus* 34 (2009-2010), pp. 33-49.

⁴⁴ Bij de Dissius-veiling kwamen 'Een diluvium of zundvloet van Jordaens' (nr. 59, f. 92) en 'Venus en Adonis van Jordaens' (nr. 79, f. 53) onder de hamer. In de veilingcatalogi van 1738 en 1749 komen geen werken voor met deze titels of van deze kunstenaar.

⁴⁵ Catalogus 1738, nr. 61: 'Een zee-bathailje, van Perselles'.

⁴⁶ Catalogus 1696, nr. 74: 'Een kapitaal landschap van Moucheron, f. 45'; catalogus 1738, nr. 22: 'Een capitaal landschap met beelden en paarden van Moucheron', f. 20 aan Iswart [Ietswaart]. Catalogus 1696, nr. 129: 'Een dito [landschap] van Moucheron de Jonge, f. 33'; catalogus 1738, nr. 45: 'Een landschap met een waterval, van Isak Moucheron, f. 12'.

⁴⁷ Catalogus 1696, nr. 118: 'Een geselschap van Jacob Torenvliet, f. 24'; catalogus 1749, nr. 16: 'Een dame die een brief werd gebragt, door Torenvliet'.

⁴⁸ Catalogus 1696, nr. 68: 'Eenige vruchten van Gujtelmo van Aelst, f. 22-10'; catalogus 1749, nr. 9: 'Een dito met vrugten, van Guellimo van Aelst'.

⁴⁹ Inventaris 1738, fol. 8, '1 d^o [schilderij] schrijfferste'.

⁵⁰ Catalogus 1696, nr. 67: 'Paerdjes en beeldjes van Philip Wouwerman, f. 40'; catalogus 1738, nr. 1: 'Een landschap met beelden en paarden, verbeeldende daarse op de jagt zullen gaan, van Philip Wouwerman', f. 200 aan Grill. Het is ook mogelijk dat het betreft Catalogus 1738, nr. 13, 'Beelden en paarden in een landschap, van Pieter Wouwerman', f. 25 aan Grill.

⁵¹ Catalogus 1696, nr. 50: 't Portrait van Erasmus van Rotterdam van A.B. Duur, f. 18' en nr. 51 'Een tronie

van Holbeen, f. 26'; Inventaris 1738, fol. 8: '1 pourtrait van Erasmus, 1 d^o pourtrait meniatuur'; Catalogus 1749, nr. 34 'Twe[c] het portret van Erasmus en een ander'.

⁵² Catalogus 1738, nr. 18; mogelijk identiek aan Catalogus 1749, nr. 12: 'Een daar de harders koomen om het kindeke te aanbidden van Schut'.

⁵³ Catalogus 1696, nr. 24: 'Batzeba van Jacob de Loo, f. 104'; Catalogus 1738, nr. 8, f. 120 aan Lampe; Catalogus 1749, nr. 7: 'Een stuk met naakte en bekleede beelden, van Jan [sic] van Loo'. Willem Lampe was een van de getuigen bij de vaststelling van de inventaris van Jacob Oortmans boedel in 1738 en kocht op deze veiling waarschijnlijk voor Hendrik Oortman. Mogelijk is hij de 'Lantens' aan wie de twee in noot 29 genoemde stukken van Valk werden verkocht, die in 1749 eveneens weer werden aangeboden.

⁵⁴ Musée du Louvre, Parijs, doek, 81,5 x 106,8 cm, inv.nr. MNR 498. Het stuk is sinds 1950 in het Louvre; over de eerdere herkomst-geschiedenis is niets bekend.

⁵⁵ Inventaris 1738, fol. 8: '2 d^o van Vertange t'eenen beschadigt'. Catalogus 1738, nr. 5: 'Dansende satyrs en nimphen in een landschap, van Daniel Vertangen', f. 20 aan Iswart [Ietswaart]; Catalogus 1738, nr. 6: 'Daar de boeren in kikvorssen veranderen, van denselve, zynde een weerga, f. 37 aan Oortmans; Catalogus 1749, nr. 5: 'Een uytvoerig landschap, waar in verbeeld wort, daar de boeren in kikvorse veranderen van Daniel Vertangen'. Van Vertangen is een tekening van dit laatste onderwerp bekend: zwart krijt, pen in bruin, gewassen in grijs, wit gehoogd, 175 x 261 mm, Herzog Anton-Ulrich Museum, Braunschweig.

⁵⁶ Vergelijk de opmerking in: J. Loughman en J.M. Montias, *Public and private spaces: works of art in seventeenth-century Dutch houses*, Zwolle 2000, p. 27: 'These "side rooms" (*zijkamers*) which appear to have functioned mainly as reception areas, became important for the display of art works (...)'.

⁵⁷ *Amsterdamsche Courant*, dinsdag 7 oktober 1738.

SUMMARY

Until now, only five of the 21 paintings by Vermeer that were sold at the famous Dissius auction on 16 May, 1696, in Amsterdam, could be traced during the first half of the 18th century. The *Milkmaid* (Amsterdam), *Woman holding a balance* (Washington), *A maid asleep* (New York) and the *Music lesson* (Royal Collection, England) appear in a series of auctions in these decades, some of which by anonymous sellers. *A merry company* (Braunschweig) seems to have been bought at the Dissius auction directly for duke Anton-Ulrich. On the whereabouts of the other sixteen works by Vermeer that were sold in 1696 we are at a complete loss, sometimes well into the 19th century. Five of them have vanished since completely into the mist of time.

A well documented case can now be added to our scarce knowledge on the position of Vermeer in early 18th-century collections. We knew already that *Mistress and servant* (Frick Collection, New York, fig. 1) was sold at an anonymous auction in 1738 to someone called Oortman. As it appears, this was Hendrik Oortman (1696-1748), who bought the picture by Vermeer in 1738 on the auction of the paintings that belonged to his father, Jacob Oortman (1661-1738), pistol and gun maker and one of the wealthiest men in Amsterdam at the time.

Jacob Oortman possessed some 80 paintings, a dozen of which were probably bought at the Dissius auction of 1696, along with the Vermeer. They were kept in his house on Singel, Amsterdam. Thanks to the inventory of Jacob Oortman's belongings made up after his death, we are able to document the disposition of these paintings in the house fairly well. Apart from a nice collection of porcelain, Oortman owned a couple of interesting pictures, among which Pieter de Hooch's famous *Mother's Duty*, now in the Rijksmuseum.

In Oortman's inventory Vermeer's *Mistress and servant* was simply identified as 'a girl writing' ('schrijf-stertje'). It hung in a side room ('zijkamer') on the main floor, together with seven other paintings, of which Jacob van Loo's *Bathsheba*, now in the Louvre, and a portrait of Erasmus also seem to have entered his collection directly from the Dissius auction. The room was probably meant for receptions of a more or less intimate character.